HÁZIRGI QARAQALPAQ TILI HÁM ULÍWMA TIL BILIMINDE LINGVISTIKALÍQ TERMINLERDI IZERTLEWDIŃ AKTUALLÍǴÍ

Darbaeva Aygul Muxtarovna
NMPI magistrantı

Received: 28.10.2025
Revised: 29.10.2025
Accepted: 30.10.2025

Kalit so‘zlar/Gilt sózler/Keywords. termin, terminologiya, sózlik, ulıwma til bilimi, házirgi qaraqalpaq tili, metod, izertlew metodikası.

Házirgi globallasıw dáwirinde til bilimi hám ilimniń úzliksiz rawajlanıwı sharayatında ilimiy terminlerdi unifikaciyalaw hám standartlastırıw máselesi ayrıqsha áhmiyetke iye bolmaqta.

Lingvistikalıq terminologiya hárqanday filologiyalıq ilimniń tiykarı bolıp, til haqqındaǵı teoriyalıq bilimlerdiń rawajlanıw dárejesin sáwlelendiredi hám ilimiy kommunikaciya proccesinde baslı xızmet atqaradı.

Qaraqalpaq til bilimi ushın lingvistikalıq terminlerdi izertlew hám sistemalastırıw máselesi óz aldına aktuallıqqa iye. Bul qaraqalpaq tiliniń mámleketlik til retinde rawajlanıp barıwı hám onıń ilimiy stiliniń jáne de qáliplesiwiniń zárúrligi menen tıǵız baylanıslı.

Házirgi til bilimi, sol qatarda ulıwma til biliminiń rawajlanıwı jańadan ilimiy terminlerdiń payda bolıwına alıp kelip, olardı dál hám anıq etip milliy tillerge engiziw talabın qoyadı. Ásirese qaraqalpaq til biliminde bul baǵdardaǵı izertlewler milliy ilimiy terminologiyanı sistemalastırıw hám bayıtıwda áhmiyetli rol atqaradı.

Tiykarǵı bólim.

1. Lingvistikalıq terminologiya ilim rawajlanıwınıń sáwlesi retinde. Terminologiya – bul ilimniń aynası. Terminler arqalı ilim tili óziniń túsiniklerin, metodların hám ilimiy jantasıwların sáwlelendiredi. Házirgi zaman lingvistikası aktiv rawajlanbaqta, jańa baǵdarlar bolǵan *kognitiv lingvistika, pragmatika, sociolingvistika, neyrolingvistika*[1] hám taǵı basqalar milliy tildegi bar bolǵan terminlerdiń adaptaciya bolıwın hám jańadan terminler payda bolıwın talap etedi. Lingvistikalıq terminler tek ǵana ilimiy túsinik beriw quralı bolıp qalmastan, xalıqtıń tillik hám mádeniy jaqtan bir túr (identichnost’) ekenligin kórsetiwshi áhmiyetli element esaplanadı.

2. Házirgi qaraqalpaq til biliminde lingvistikalıq terminlerdiń ózine tánligi. Házirgi qaraqalpaq tili ózlesken hám jańadan payda bolǵan terminler esesine aktiv tolısıp barmaqta. Usı kózqarastan qaraǵanda, bilimlendiriw, ilim hám awdarma praktikasında qollanılıwı múmkin bolǵan birden-bir terminologiyalıq bazanı qáliplestiriwge qaratılǵan tendenciya baqlanadı.

Biraq, terminlerdi ózlestiriw barısında bir qatar mashqalalar da júzege keledi:

- kelip shıǵıwı xalıqaralıq bolǵan kóplegen terminlerge dál keletuǵın ekvivalentlerdiń bolmawı;

- ayrım ózlesken terminlerdiń qaraqalpaq tiliniń morfologiyalıq hám fonetikalıq normalarına tuwrı kelmewi;

- kalkalaw yamasa tuwrıdan-tuwrı ózlestiriwdi tańlaw;

Bul tosıqlardı jeńip ótiw ushın semantikası, kelip shıǵıwı hám qollanılıwına qaratılǵan terminler analizin tereń lingvistikalıq izertlew talap etiledi.

3. Izertlew metodikası hám terminlerdi sistemalastırıw.

Házirgi qaraqalpaq tilindegi lingvistikalıq terminlerdi úyreniw hám sistemalastırıw kompleksli metodlar tiykarında ámelge asırıladı:

- salıstırmalı-uqsatıw analizi, qaraqalpaq, rus, ózbek hám basqa tillerdegi uqsas hám parıq qılıwshı terminlerdi anıqlaw imkánin beredi;

- semantikalıq analiz, hár bir terminniń maǵanasın hám kólemin ashıp beriwge qaratılǵan;

- leksikografiyalıq metod, sózlikler dúziwde, maǵlıwmatlar bazasın hám elektron resurslardı dúziwde qollanıladı;

- etimologiyalıq jantasıw, terminniń kelip shıǵıwı hám rawajlanıwın anıqlawda járdem beredi.

4. Ulıwma til bilimi menen baylanıs hám ilimiy áhmiyetke iye bolıw.

Házirgi qaraqalpaq tilinde lingvistikalıq terminlerdi úyreniw ulıwma til bilimi menen úzliksiz baylanıslı bolıp, ol milliy terminologiyanı dúnyalıq ilimiy masshtabtıń bir bólegi retinde kóriwge imkaniyat beredi.

Ulıwma til bilimi milliy terminologiya qáliplesiwi múmkin bolǵan teoriyalıq tiykarlardı qáliplestiredi. Sonıń menen birge, qaraqalpaq lingvistikası sıyaqlı milliy izertlewler universal hám etnospecifikalıq birliklerdiń ózara baylanıs ózgesheliklerin kórsete otırıp tildiń ulıwma teoriyasına óz úlesin qosadı.

Solay etip, termilerdi izertlew qaraqalpaq tilin bayıtıp ǵana qoymastan, til haqqındaǵı dúmyalıq ilimdi de rawajlandıradı, onıń kóp mádeniylik hám kóp tillik xarakterin bekkemleydi.

Juwmaq.

Házirgi qaraqalpaq tilinde hám ulıwma til biliminde lingvistikalıq terminlerdi izertlewdiń aktuallıǵı sonda milliy ilimniń dúnyalıq ilimiy maydanda integraciyalasıwın, sonday-aq milliy tillik birliklerdi saqlaw hám rawajlandırıwda júdá áhmiyetli orın iyeleydi.

Terminologiyalıq sózliklerdi jaratıw hám jetilistiriw, ilimiy túsiniklerdiń birden-bir sistemasın qáliplestiriwdi, lingvistikalıq disciplinanı oqıtıwdı jeńillestiriw hám ilimdi ana tilinde jetkeriw imkaniyatların beredi.

Keleshektegi izertlewlerdiń perspektivaları elektron hám kóp tillik terminologiyalıq bazalardı islep shıǵıw, onlayn resurslar menen qaraqalpaq hám dúnya lingvistikası baylanısların keńeytiw menen baylanıslı. Bulardıń bári XXI ásirde ilim hám bilimlendiriw tarawında qaraqalpaq tiliniń poziciyasın bekkemlewge járdem beredi.

ÁDEBIYATLAR:

1. Seydullaeva D., Darbaeva A. Til bilimi terminleriniń túsindirme sózligi. Nókis «Bilim» baspası 2025
2. Сафаров Ш. Тилшунослик терминлари луғати. Тошкент «Lesson press» нашриети 2023
3. Сыздықова Р. Сөздер сөйлейди. Алматы «Ел-шежіре» 2014
4. Школьный словарь иностранных слов. Москва, Просвещение 1990